

Lietvių muzikos modernizmo idėjiniai įvaizdžiai

Jūratė Landsbergytė

Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-01103 Vilnius

Straipsnio tema yra tautinės ir integracinių lietuvių modernizmo ypatybės bei galimybė keisti tikrovės suvokimą, plėsti mastymo ribas. Tyrinėjama, kaip tai atsiispindi kūrybos formose idėjinį apsisprendimą prasme, todėl pažvelgiama tik i kai kurių, autorei nuomone, su muzikos idėjine misija susijusių autorų kūrybą. Straipsnio tikslas – iškelti dar nematomus visuotinos kultūros raidos „mažuosius“ procesus ir parodyti kartais lemiamą jų poveikį, nes tai aktualu Lietuvai tampant šiuolaikiškai pažangaus integruoto pasaulio dalimi.

Raktažodžiai: tautinė idėja, provincialumo bruožai, istorizmas, mistika, svajingumas, vizijos, jungtys, technikos stebuklas, universumas, dvasios kosmosas, nesuvokiamas greitis, neapčiuopiamoji struktūra, viršlaikišumas, transcendencija, naujas procesualumas, kritinė laiko įtampa, atkuriamoji meno misija, poveikis tikrovei

IVADAS

Šiame straipsnyje kalbama apie lietuviško modernizmo kūrybines ir idėjinės apraiškas tarpukario Lietuvoje, ideologinės strategijos bei jos realizacijos kryptingumą XX amžiuje. Stengiamasi išskirti tautinio identiteto brandos ir išlikimo pasaulio pažangos kelyje misiją – ypatingą Lietuvos kultūrinės integracijos užduotį ir jos išraišką kai kurių kompozitorų mastyme bei muzikos kūryboje. Tai – progreso, atvirumo, ryšio su pasaulliu idėja, muzikos universalumas, išyenantis kosminės arba pirmaprades mitologinės formas. Tai – dvasios viršlaikišumo ir begalinės formos struktūrinė išraiška muzikoje, kur ši formos traktuotė pasižymi įvairiomis versijomis (laiko menas). Tai – ir vėliau atsirandanti tiesioginio ryšio tarp meno ir tikrovės idėja, meno poveikio tikrovei ir realaus istorizmo susipyrimas amžių sandūroje – naujas įdomus reiškinys, nutrinantis ribas tarp kūrybos sferų, ir jo oponentija muzikos išgryninimo struktūrose. Apie tokias meno apraiškas buvo kalbama pastarojo meto teatroligų bei muzikologų konferencijoje (2000 12 15, 2003 10 10). Šios mintys nuolat sklando ir pačių kompozitorų tekstuose apie kūrybą.

Straipsnyje pirmą kartą kalbama apie visam XX a. būdingą reiškinį – lietuviškojo modernizmo „tautinę misiją“ ir jos įgyvendinimą kai kurių idėjiskai tolimum, skirtingu kartu autorių kūryboje, ieškoma jos fundamentalių bruožų ir dėsningumų, susijusių su filosofine mintimi ir turinčių įtakos specifinei muzikos išraiškai.

Ypatingas dėmesys straipsnyje skiriamas lietuviško modernizmo formavimuisi, jo uždaviniių motyvai-

cijai diskusiniu ir atskirų kūrybinių apraiškų lygiu. Tai daugiau hipotetinis tyrimas, aktualus ir dar mažai liestas dabartinėje muzikologijoje. Lietvių muzikos specifiką bei universalumą, siekius ir globalizacinius ryšius iš dalies aptarinėja muzikologai: Małgorzata Janicka-Slysz (*Vytautas Bacevičius i jego idee muzyki kosmicznej*, Krakow: PWM, 2001), Inga Jasinskaitė-Jankauskienė (*Pagoniškasis Broniaus Kutiavičiaus avantardizmas*, Vilnius: Gervelė, 2001), teoriškai pagrįsti tautinį modernizmą yra bandę Julius Juzeliūnas (*Akordo sandaros klausimu*, Vilnius: Mintis, 1972), apie tai diskutavo kompozitoriai Vytautas Bacevičius, Vladas Jakubėnas („Naujoji Romuva“), Osvaldas Balakauskas, muzikologas Algirdas Ambrasas („Literatūra ir menas“), šią mintį plėtoja Š. Nako tekstai.

MODERNIZMO PAŽADINIMAS IR JO TIKSLŲ SUFORMULAVIMAS

Lietuvos meno raidai tarpukaris (1920–1940 m.) buvo itin reikšmingas laikas, pagirdęs gležnų kultūros želmenį vakarietiškos laisvės ir atvirumo atgaiva. Įdomu, kad tuomet daugiausia buvo remiamasi Prancūzija, tiek eurointegracine prasme, tiek ir kaip pašaulinės kalbos (!), intelektualiu laisvos minties centru. Iš Paryžiaus grįžę Juozas Keliuotis įkuria savaitraštį „Naujoji Romuva“, kuriame spausdinami straipsniai, grindžiantys lietuvių kultūros progreso vakarietišką perspektyvą (1934 metų „Naujoji Romuva“: Vydūnas, „Ištautėjimas ir atsigavimas“, „Gyvenimo galių veikimas“; J. Keliuotis, „Tauta, patriotizmas ir žmonija“, „Universalinė visuomenė“, „Tautinė vals-

tybė“ „Laisvė, asmenybė ir pažanga“, „Arivizmas“; K. Pakštas, „Baltijos kultūrinė orientacija“, recenzija apie A. Maceinos knygą „Tautinis auklėjimas“; Stasys Yla, „Katalykės vaidmuo lietuvių kultūroje ir literatūroje“). Tai buvo toji terpė, kurioje noko lietuviško mentaliteto modernizmo vaisiai, pasireiškė įdomių egzistencializmo ir religinio romantizmo sąlyčiu.

Nors tarpukariu buvo puoselėjamas ir ginamas „tautinės lyrikos“ periferiškumas, intelektualus meno pulsas netiesiogiai pateikė įdomių potekščių apie sudėtingą pasaulį. Būtent modernizmas tampa tautinių idėjų kaitos kelrodžiu ir tikros vertės išbandymo erdve.

Modernizmo (*modernite*) samprata yra istoriškai susijusi su pažangos idėja ir reiškia esminį meno atsinaujinimą. Ją aptinkame Francois Rene Chateaubriand'o filosofijoje, vėliau ji virsta nuopuolio, pasaulio destrukcijos samprata Charles'o Baudelaire, Hugo Friedricho ir kitų Naujojo amžiaus meno estetikos kūrėjų darbuose¹. Kiekvienu atveju čia fiksuojamas kylantis meno priemonių intensyvumas, kaskart aukštutesnis originalumo ir novatoriškumo lygmuo, kuris atveria erdvę jungtims ir atradimams, peržengia bet kokias tradicijų ribas. Keičiasi požiūris į viską: ir į technikos priemonių panaudojimą, į muzikos meną, jo ryšius su kitais menais apskritai. Modernizmas lietuvių muzikai yra itin svarbus pažangos traktuotės požiūriu kaip savo vertės pojūtį inspiruojanties reiškinys, leidžiantis atskleisti lietuviškajį fenomeną, nauju raku pažvelgti į istorinį laiko „vėlavimą“. Jis padeda sujungti praeitį su dabartimi ir ieškoti originalių esminių sprendimų muzikos parametrų atžvilgiu. Modernizmas naujai aktualizuoją, atveria ir atranda mažasias kultūras, jų istorizmo prasmę, į jų „neišsivystymo“ potencialią augimo energiją sukoncetruodamas minties originalumą – „barbarizmo“ gyvastį. Tarp modernizmo užduočių yra: 1) tradicijų atsisakymas, 2) demokratiškumas – visuomenės istorinės hierarchijos sluoksnių sulyginimas, 3) mokslinis reiškinų traktavimas, 4) technologizacija, 5) kultūrinio istorizmo pažinimas ir pripažinimas, pasaulio raidos nežinomųjų vardiklių reikšmės atskleidimas². Pastarasis analitinis progreso aspektas leidžia modernizmui susikoncentruoti ties lietuvių kultūros istorinės patirties reikšme. Todėl būtent modernizmas yra toks svarbus išvedant mūsų muziką į tarptautinį lygmenį ir prabylančių lietuviška dvasia bei attitinkama forma.

Modernusis mąstymas lietuvių kompozitoriams iškelia naują užduotį: paties tautiškumo kaip išskirtinumo prasmės ieškojimą industrializacijos ir globalizacijos akivaizdoje bei mentalinio pasipriešinimo svarbą neigiamų istorinių kataklizmų atveju. Čia išsiskiria visai specifinė užduotis, kurią būtų galima pavadinti „modernizmo misija“: surasti ir iškelti lietuvių dvasioje muzikos atsparumo – viršlaikiškumo

(amžinumo) – gaidą ir ja praturtinti pasaulio sąmonę. Ši užduotis yra susijusi su laiko traktuote muzikoje, t. y. statikos intensyvumo, praeities ir dabarties santykii.

Taigi „lietuviška įtampa“ (teatralų terminas) išsi lieja naujo tipo muzikos formomis. Būtent filosofinės visuotinos mikropasaulio struktūros leidžia „aprépti pasaulį“ ir traktuoti lietuviškojo modernizmo specifiką kaip filosofinę užduotį – „pasaulio sutvėrimą“, naujų laiko aktualumo atžvilgiu.

Tarpukario lietuviškos muzikos modernizmas praveržia trečiąjame dešimtmetyje ir grindžia sau keilią kūrybiškai bei idėjiskai ieškodamas perspektyvos pasaulio muzikos scenoje. Čia pasirodo kompozitoriai, susiję su naujausiomis Europos centrų idėjomis: Jeronimas Kačinskas (g. 1907), grįžęs iš studijų Prahoje (1929–1931) pas ketvirtatonių teorijos pradininką Aloisą Hábą, Vytautas Bacevičius (1905–1970), pianistas ir kompozitorius, studijavęs Paryžiuje ir tampantis tikru modernizmo „ledlaužiu“, nešančiu pasaulio vėją, taip pat Vladas Jakubėnas (1904–1976), studijavęs Berlyne. Šie kompozitoriai kartu su M. Budriūnu 1932 m. įkūrė „Muzikos progresistų“ draugiją (modernizmas = progresas, pažanga, atsinaujinimas). 1936 m. J. Kačinsko pastangomis Lietuva tapo šiuolaikinės muzikos (SIMC) tarptautinės draugijos nare. 1937 m. V. Bacevičius ir J. Kačinskas dalyvavo tarptautiniame muzikos festivalyje Paryžiuje, o dar po metų kartu su V. Jakubėnu – SIMC festivalyje Londono, kur buvo atlirkas J. Kačinsko Nonetas pučiamiesiems, pelnęs geriausią (su B. Bartoko kūriniu) pripažinimą, vėliau atlirkas Varšuvoje ir Krokuvoje³.

Taigi lietuviškasis modernizmas buvo vertinamas ir pripažystamas tarptautiniu mastu, o Lietuvos muzikos publicistikoje tuo metu formuojoji svarbiausia XX a. lietuvių muzikos idėja: modernizmas kaip dvainis absolutas, įtvirtinantis lietuvių muzikos vietą pasaulyje (tautiškumo klausimas ir jo reikšmė progresui). Vieta „didžiųjų“ tautų kultūros istorijoje yra skaudus „mažųjų“ tautų muzikos (gal ir literatūros bei dailės) klausimas. Ar gali jos paveikti kultūros istoriją, pasaulio dvasios raidą, ar tik savo buvimu „pagražinti“, paraštėse įtvirtinti bei savo „egzotika“ nuspalvinti didžiųjų kelio gaires? Tarpukario Lietuvoje modernizmas, kaip pažangaus, perspektyvaus lietuviškumo paieška, palaipsniui tampa kone dramatišku klausimu (kupinu egzistencinės prasmės!), iškildamas dviejų kompozitorių diskusijoje „Naujoje Romuvoje“. V. Jakubėno ir Vytauto Bacevičiaus požiūriai į modernizmo tautiškumą susikerta atverdami Lietuvos muzikos kultūros žaizdas: folkloras, pripažinimas, prestižas, techninė pažanga ar provincialaus atsilikimo ramybėje „dar išlikęs“ lyrinis dvasingumas. Vis dėlto tautinis muzikos aspektas abiejų iškeliamas ir ginamas kaip didžiausia vertybė, tik

kiekvieno kitaip, suteikiant jam priešingo pobūdžio išskirtinumo principą (lyriškas-dramatinis)⁴.

Pažymėtina, kad perspektivus modernizmas V. Jakubėno siejamas su tautos **jaunumu** (naivumu) ir egzistencijos **nuočalumu** (provincialumu), o tai lemia ramų, tolygų vystymąsi, stiliaus lyrizmą, išskirtinumą ieškant etninių ir etinių pradmenų jungties. Čia svarbiausia – vertybinius filosofinius modernizmo aspektas, nekomercinis motyvacinis gyvenimo variklis⁵. (Labai svarbi mintis ir J. Keliuočio straipsniuose apie modernios visuomenės destruktyvų liguistumą, pvz., arivizmą.) Taip aktualizuojamas būsimas lietuvių kultūros intelektualinis gyvybingumas. Diskusiją įelektrina atonalumo vertinimas. Kas tai – kosmopolitiškumas? Koks tautiškumo ir pasaulio ryšys esant naujoms mąstymo technologijoms arba muzikos „čia ir dabar“? Šią apraišką savo straipsniais ir kūryba gina drąsiausias tos epochos lietuvių modernistas Vytautas Bacevičius, karštai pasipriešinęs V. Jakubėno lietuviško kaimo lyrizmo mitui savo kūrybos universumo idėja. Juk „kūrėjas turi *permanentinę sieļą*“, – straipsnyje sušunka V. Bacevičius⁶. Sugebėjimas suvienyti reiškinį esmę, transcendentiskai aprépti pasaulį, taps viena reikalingiausiai Lietuvos XX a. modernizmo savybių.

Įdomu, kad modernistų diferenciacija irgi buvo vienas iš argumentų diskutuojant apie tautiškumą: J. Kačinsko kūryba buvo priešpriešinta V. Bacevičiaus „didmiestiskam kosmopolitizmui“.

Daugiausia sumaišties į modernizmo sampratą įnešė paties V. Bacevičiaus kūryba. Kuo jis šokiravo savo klausytojus („kraštinis modernizmas“, kaip rašė V. Žadeika) ir kuo grindė kelią ateičiai teigdamas neginčiamas modernizmo vertybes? V. Bacevičiaus „Elektrinė poema“, parašyta 1932 m., turi šį šokiruojančio novatoriškumo užtaisą. Pagrindinis jo bruožas – naują pasaulio įtampą simbolizuojančios visuminės struktūros (svaigaus greičio, tirštos chromatikos pasažų gūsiai): visuotinumas ir vientisumas faktūroje veikia kaip **reičkinys** – *hyper* intensyvaus judėjimo nedetalizuojama garsų masė yra tarsi aukšttesnis „fizikinis“ lygmuo. Čia galima fiksuoti naujają pasaulio visumos pojūtį, kitų matavimų erdvį nuojautas ir jos **neapčiuopiamą struktūrą**⁷. Svarbu pažymėti ryšį tarp V. Bacevičiaus-pianisto veiklos, improvizatoriaus technikos ir jo mėgstamų pasažų „bangų“ kūryboje, kur jis mielai neria į spalvinius ir judėjimo skalių instrumentinius eksperimentus, apeliuodamas į naujų klasterinių greitų ir faktūros visumos pojūtį, atpalaiduodamas dramatinę įtaigą, įsukdamas daug netikėtų išraiškos pokyčių, nežinomų, kartais prieštaringuų, bet reikšmingų galimybių. Toki įspūdį palieka ir jo pirmasis autorinis vargonų koncertas Lietuvoje, kurį V. Bacevičius surengia 1934 m. gruodžio 2 dieną Kauno konservatorijoje, pristatydamas savo naujus septynis vargonų kūrinius. Ekspresioniz-

mo prasiveržimas moderniausiam iš jų „Jūros poemoje“ (1934) kaip tamsios garsų masės chaoso šelmas leidžia numatyti kompozitoriaus būsimos „ne-svarumo“, atonalaus „kosminio“ stiliaus, bruožus, pulsuojančias žaibiškas struktūrų kaitas⁸.

V. Bacevičius turbūt vienintelis dar tarpukariu išsivaduoja iš istorinių saitų regreso ir unikalių techninių galimybių dėka tiesia lietuviškos muzikos tiltą į universalųjį, viršlaikinį „kosminį“ modernizmą.

Tarpukario muzikos modernėjime glūdi ir svarbiausias jo diskusinis bei kūrybinis atradimas – vardinis lietuviškumo konfliktas (laiko įtampa), galis prasiveržti drama ar skausminga tragedija, iš naujo atverti „pradžių pradžią“. Minties intensyvėjimas leidžia suteikti muzikai kitą statusą, apčiuopti jos ypatingą reikšmę laiko istorijos atžvilgiu, iškelti struktūros idėją, tautinio stiliaus ir užslėptos tragedijos dvasią. Vėliau būtent V. Bacevičiaus kūryba padėjo įvertinti naują negatyvią „uždangos“ situaciją, priverstinio vietinio uždarumo pasekmes ir iškelti pasauliui tautos egzistencinio vienišumo dramą.

MUZIKOS ATSINAUJINIMAS SOVIETMEČIO SĄLYGOMIS. MITO STRUKTŪROS JĒGA

Esant priverstiniams atribujimui nuo sparčiai besivystančių kultūrų buvo labai svarbu įžvelgti alternatyvius atsinaujinimo šaltinius savo vietinėje erdvėje. Tai – lietuviškas „laiko pažadinimas“, praeities ir dabanties sujungimas muzikos mikropasauliuose, savotiškas „vartų atidarymas į keturias pasaulio šalis“, t. y. nuolatinis uždarumo įveikimas muzikos formose.

Sugrįžta labai svarbi prieškario mintis: iš naujo reikia patvirtinti, ar modernizmas gali būti lietuviškas, tautiškas (V. Bacevičius apie J. Gruodžio, V. Jakubėnas apie J. Kačinsko muziką). Vienintelis iš jų visų likęs Lietuvoje J. Gruodis (1884–1948) perduoda šią misiją (suderinti tautiškumą ir modernizmą lietuvių muzikoje) savo mokinui J. Juzeliūnui (1916–2001), kuris ne tik praktiškai, bet ir teoriškai pagrindžia idėją (1972 m. apginta habilituoto daktaro disertacija apie derminių ir dodekafoninių sąskambių jungtį, išleista knyga „Akordo sandaros klausimu“). Dodekafonija sujungama su lietuvių liaudies melodijų intonacijomis – trichordais.

Kompozitoriai tuo tarpu naudoja vis didesnes garsos mases, pasiglemžiančias atskirų detalių reikšmę. Ryškėja sonoristikos, aleatorikos privalumai modernizuojant faktūrą E. Balsio, A. Rekašiaus, V. Barakausko opusuose. Šis impulsų išlaisvinimo ir teoriškojo sintezės metodo lūžis lietuvių muzikoje atveda į labiau apibendrintą O. Balakausko (gimė 1937 m.) kūrybos kalbą. O. Balakausko racionalus vakarietiškas modernizmas įsikūnija struktūriname pasaulio modelyje kaip garsaeilius jungiančių ir išgryninančių harmoninių principų (skalių sudarymo) sistema. Kaip

serializmo (A. Veberno mokyklos) ir diatonikos principais paremta atoniška garsaeilių (pvz., devyniagarai su alteruotu trečiu ir šeštu laipsniu) sandara, O. Balakausko muzika visada kuria abstraktų, tačiau aktyvų, pulsujantį, technikos reikšmių kupiną mikropasaulį – garsinį filosofinį gyvybės mirgėjimą. Tai ir orientalinio meditatyvumo, ir vakarietiško imperatyvumo simbiozė. Nuo šio struktūralizmo reiškinio prasideda autonomiškas naujosios muzikos kelias – šias idėjas plėtoja kelios vėlesnės kompozitorų kartos.

Pažymėtina, kad tarptautinis šio modernizmo pobūdis ir jo lietuvišumas daugiau nekelia klausimo. O. Balakausko kūrybos lietuvišumas, kaip ir V. Bacevičiaus, įsikūnija kitose universalioje, ne konkrečioje (pvz., folkloro), plotmėje – pasaulio visumos sprendimuose intonacinėmis-ritminėmis struktūromis: tai ir subalansuotas priešybų traktavimas, harmonizavimas, skaidrinimas, nugladintas detalių impulsivumas, primenantis gamtos ciklų kaitos intelektualizuotą neutralumą, lengvumą, trapumą, ažūrinį vizijos srovę pulsavimą. Pažymėtinės repetityvizmo atradimas, naujo, statisko ritmizavimo principo įtraukianti galia, sujungiant energijos kaupimą, proveržius ir meditatyvumą į vieną reiškinį bloką – tarsi stebėtume pasaulį iš kosminio skrydžio aukštumų. Asoociacija su tekančio judėjimo instaliacija – plastiką ir ekrano vizualumą inspiruojantis estetinis garsinis darinys. Bet kokiu atveju struktūros vientisumo, absoliučios tematinės vienumos idėja turi pasaulio visuotinos integracijos išraišką⁹.

O. Balakausko sisteminis modernizmas iš esmės keičia lietuvių muzikos provincialumo lygmenį, suiteikia fundamentalumo, bet atveria ir mūsų mentaliteto silpnasiųs pusēs, būtent plastikos paviršutiniškumą – formaluji pradą, būtinybę į kažką remtis, statikos mechaniskumą, detalių harmonizavimą ir nugladinimą iki smulkų tobulybių estetikos, nuolatinio derėjimo ieškojimo vietoj veiksmingo laiko kaitos sąmonės pažadinimo, taip susiaurinant dramaturgijos užduotį iki techninio sprendimo ir nuolatinio salygiskumo bei vizijų (įvaizdžių) modeliavimo.

B. Kutavičiaus fenomenas – prieistorinio laiko pajauta. B. Kutavičiaus (gimė 1932 m.) kūryboje atsiranda dar vienas naujas lygmuo, kuriame pažadina ma platesnė motyvacija – muzikos modernizmas apčiuopiamas pagal emocinį lietuviško identiteto gyli, t. y. struktūros kuriamos ne pagal dodekafoninius ir kt. principus, o remiantis pirmine folkloro ištakų sandara, repetityvizmo ir variaciškumo ciklo principais, jų teikiama evoliucine augimo galia. Čia sukuriami nauji lietuviško modernizmo įvaizdžiai: „laiko létumas“ – besiveržianti statika, linijos nenetrūkstamumas – begalybė ir formos atvirumas pasauliui – ištirpimas, susiliejimas su gamta ar istorine aplinka. Kūrinyse „nuaidi“, sugriaudamas struktūros diktatą, patiria transcendenciją, kone ritualinę savo egzistenciją.

ciją laike. Taip užpildoma meditatyvinė sakralumo erdvė muzikoje. Žengiamas drąsiausias atsinaujinimo žingsnis, lemiantis procesualumo esmę, sulydantis seno ir naujo laiko istorinę vienumą. Tai – naujasis kylančio veiksmo įvaizdis. Taip modernizmo santykis su istorija „keistai“ iš apačios šaltinių dinamizuoja ir atranda dar vieną „tautinę misiją“: laiko, kuriam niekas negali užkirsti kelio, „jėgos struktūrą“.

B. Kutavičiaus muzikos kūriniai virsta ciklais – simboliniuose veiksniuose, iš esmės keičiančiuose mūsų santykį su tikrove. Tai vienas įdomiausių modernizmo (muzikos atsinaujinimo) išsipildymų lietuvių kultūroje, kai menas nužengia į tikrovės „sceną“, netiesiogiai perima valstybinio mastymo atsakomybę (ar bent kai kuriuos jos aspektus). Muzikos virsma čia nė kiek nedeklaratyvus, atvirkščiai, jis išsigrynina ir pasklinda; tai – „grynoji muzika“, grynoji forma, vėlgi struktūralistinis pasaulio modelis. Tik šis išsigryninimas neapsiriboja vien kūrybinės sistemas techninė užduotimi, o apima visas sferas, netgi etinį santykio su pasauliu aspektą. Todėl struktūrinė mikropulsacija tampa atvira tiek giliai meditacinei, tiek veiksmų suponuojančiai dabarties laiko įtampai – istorinei lietuviškai gyvybės trapumo ir atkaklumo paradigmai. Laiko įtampa ir statika – kaip absoliuti (nepajudinama ir nedaloma) darna ir struktūrinė vienuuma.

AMŽIAUS PABAIGOS MODERNIZMO REZIGNACINĖ-APOKALIPTINĖ VERSIJA

Paskutinysis XX a. dešimtmetis – tai laikas, kai galima konstatuoti atsiveriančią pokomunistinę humanitarinę tuštumą, kurioje modernizmas tarsi „neturi ką veikti“, neranda moralinių motyvacinių prielaidų, todėl vėlgi labai reikalinga ne tiek struktūralistinė, kiek dvasinė amžinųjų vertybų atraša, kuri šiuo atveju spinduliuoja iš didžiosios muzikos – Mozarto, Bacho, Wagnerio, Schuberto, Chopino. Tai ne tik akivaizdus integracinius alkis, bet ir intravertinis atsiataukimas iš aktualijų „mūšio lauko“, tautinė rezignacija naujujų romantikų kūryboje (M. Urbaičio „Der Fall Wagner“, V. Bartulio „I like Beethoven“, O. Narbutaitės „Mozart-sommer“, „Hommage à Fryderyk“, „Winterserenade“ ir kt.). Šis platus dabarties reiškinys, einantis iki begalinės remuzikalizacijos, nors ir savaip praturtinantis, visgi verčia prisiminti „Naujosios Romuvos“ diskusiją apie modernizmo „krizės ūpą“.

Avangardo ir postavangardo muzikos struktūralistinis „chaosas“ (astovai – Š. Nakas, R. Mažulis, R. Merkelys, V. V. Jurgutis, A. Jasenka). Vis dėlto modernizmo „klasiką“ B. Kutavičiaus ir O. Balakausko pažadinta „laiko įtampa“ bei pasaulio vienos „peržiūrėjimo“ gaida netruko prigytį avangardinėse kompozitorių gretose. Tarp jų išskirsiame tik kelis labiausiai susijusius su minėtais tautiniais mo-

dernizmo aspektais. Kaip B. Kutavičiaus „vertybų pervertinimo“ pasekmé keliomis veiklos sritimis iškyla Šarūno Nako (gimė 1962 m.) kūryba, muzikologija ir muzikos teatralizacija (atlirkimas). Taip surikiama ištisinė „tikrovės veiksma“ intermedialinė konцепcija, vainikuojama kūrybos opusu. Pažymetina, kad Š. Nako tekstai mentaline prasme ne mažiau svarbūs nei muzika, jie būtini koncepcojų suvokimui. Čia galima išskirti kelis atraminius taškus: 1) Lietuvos kaip pasaulio dalies „atsilikimo“ kontroversinę sampratą (primityvūs dariniai), 2) ciklų uždarumą (ostinato) kaip regreso negatyvizmą – susvetimėjimą, integracijos proceso stabdį, 3) globalizaciją kaip absurdo triumfą, artimą priešistorei, kurio išdava – visuomeninių sistemų deformacija ir žlugimas, garso struktūrų suaižėjimas, sugrubėjimas, neatitikimas ir netikumas, nepasitikėjimas sistema ir visuotinio chaoso netikrų vertybų „geitas“ (labai tikslus, pranašingas postmodernistinės XXI a. tikrovės „persimaišymo“ pjūvis – skirtingu mentalinių lygmenų vienas kito neįveikimas, t. y. ne buvusi pažanga, integracija, o nieko nepripažistantis agresyvėjantis nuopolis ir „pato“ situacija). Kolizija čia suponuoja ne tiek ekspresijos (muzikos priemonių tirštinimo ar kitokio garsinio intensyvėjimo laipsnis), o destrukcijos – fragmentų deformacijos ir suprimityvėjimo – eiga, išplėšianti juos iš išraiškos subtilybių įvaizdžių estetizmo varžtu į „viršlaikinį“ postindustrijinį chaosą. Tačiau jau pati pasaulio pervertinimo, „pranašavimo misija“ yra Š. Nako konceptualaus avangardizmo skiriamasis lietuviškas bruožas, nenumaldoma mesianizmo trauka. Jis glaudžiai susijęs su senųjų ir naujujų civilizacijų atotrūkiu, „uždangų“ klausimu, besisemias iš lietuviškojo folkloro sutartinių šiurkštus „negrabumo“ ir tobulomo nepažeidžiamos „idealios“ vienemos. Mikropasaulių – mikroansamblų, multisutartinių – modeliai skamba Š. Nako kūrybos mintyse, išryškindami statikos absurdo principą bei mena tautinio ornamento „grafinius audiui raštus“, kuriuose nuolat radikalizuojasi ar deformuoja fragmentai¹⁰. Pavyzdžiu, vienas naujausių kūrinių „Aporija“ (2001) trims instrumentų grupėms (mušamiesiems, pučiamiesiems, styginiam) rodo tokį „lietuviškos dvasios“ skerspjūvį: sustengusių laidotuvių giesmių, sutartinių, organumo kanonų „sustojusio laiko“ stulpą.

Taip lietuviškoje muzikoje toliau plėtojama laiko progreso problema, ir kaip įvairių istorizmo apraiškų (nuo išnykusių civilizacijų iki futuristinių utopijų), ir kaip muzikos ritminių formulų, uždarų ciklų, „begalinių kanonų“ ir kt. negatyvistinės koegzistencijos idėja, multisistemos dezintegracijos formos dramaturgija. Š. Nako kūryboje atsiranda dar viena labai svarbi, ilgai brendusi lietuvių muzikoje **radikalumo ir skaudžios deformacijos** laike konstanta. Ne formalus, o istorinis jos lygmuo vėlgi aktualizuoją ir

fundamentalizuoją šiuolaikinį požiūrį į tvyrančią apokaliptinę laiko įtampą. Šis „pranešimas“ iš postindustrinės civilizacijos žemės iš esmės skiriiasi nuo siūlomų patikrintų globalizacijos brandos receptų ir veikia kaip chirurginis tikrovės skerspjūvis.

Iš naujausių lietuvių modernistų reikia paminėti Remigijų Merkeli (gimė 1964 m.), kuriam pavyko surasti (kaip jis pats sako) „naujos giluminės energijos savo idėjoms“. Tai – vidinė retorinės struktūros įtampa tarp fizinės ir metafizinės erdvės, repetityvizmas kaip trauka į save su „sprogimo“ potencija. Pagrindiniai kūrybiškumo veiksniai išlieka būdingos lietuviško modernizmo idėjos: daugiamatė erdvė, tēsiams ir gesinamų garsų ciklai, „elektrinta ramybė“, susitraukiančio ir vėl besiplečiančio laiko iliuzija, strukturalistinis pasaulio įvaizdis.

Lietuvių muzikos modernizmo idėjinės apraiškos turi savitų tautinių, integracinių ir laiko traktavimo aspektų, susiformavusių tarpukario kompozitorių kūryboje ir mintyse: tautinės muzikos išskirtinumo, originalumo idėja, naudojant liaudies dainas (V. Jakubėnas, J. Gruodis); tautinės muzikos „dvasios idėja“ – universali (pažangiam pasauliui suprantama, artima) moderni struktūra, kurios tautinis pradmuo persikelia į abstraktesnį lygmenį (V. Bacevičius, J. Kačinskas). Sovietmečio periode susiformuoja naujos idėjinės apraiškos: modernizmo legalizacija per folklorą – struktūrinis intonacinis sprendimas (J. Juozeliūnas, F. Bajoras); laiko įtampa ir istorinis dramatizmas, struktūrų statika ir destabilizacija (B. Kutavičius); išlikimas atsiribojus – uždarumo klausimas; pasaulio struktūrinio įvaizdžio sukūrimas – kūrybinės sistemos kaip abstrakcijos triumfas (O. Balakauskas); procesualumo galia – intonacinės lastelės evoliucijos ir cikliškumo atradimai (B. Kutavičius); vizijos, mistikos ir simbolizmo galia (J. Kačinskas, M. K. Čiurlionis, Naujieji romantikai). Naujausi lietuviški modernizmo bruožai: daugiaypė erdvė – reiškinijų koegzistencija: multikultūriškumas, multisistema, multisutartinė (Š. Nakas); kraštinumų harmonizavimas arba radikalizavimas; negatyvistinės patirties konstruktyvus energetinis panaudojimas – fragmentų deformacija ir reaktyvizacija (Š. Nakas, R. Merkelys). Akivaizdu, kad modernizmas Lietuvoje turi išskirtinų bruožų, kurie apeliuoja ne tik į intensyvesnį techninių lygmenų, bet ir į gilesnių, rationalesnių tautos egzistencijos pagrindimą. Modernizmas atlieka ne tik meninių priemonių, bet ir pačios tikrovės atnaujinimo funkciją, inspiruoja lietuviško mentaliteto aktyvumą (analitiškesnį ir filosofinį), visuotinumo principu paremtą istorinį reiškinijų traktavimą, todėl nuolat susiduriame su pasaulio sutvėrimo įvaizdžiu ir visumos modeliu. Lietuviškas modernizmas yra motyvuotas skleisti lietuvišką muziką, ją integruoti į pasaulio kultūrą, parodant jos vertę, kartu pats yra ir pagrindinis vertybų pervertintojas bei kūrėjas.

Tautinis aspektas lietuvių modernistų kūryboje yra susijęs ne tik su integracijos, bet ir su istorinio atsilikimo ar tiesiog išlikimo klausimu. Analitinių ir dvasinių savybių vienovės ir muzikos, kaip laiko meno, specifikos dėka kompozitorų kūryboje buvo atrasta nauja laiko bei erdvės perspektyva – kontroversiškas sudėtingas ryšys tarp skirtingo lygmens reiškinį.

Lietuviškos muzikos modernizmo idėjos turi savų tautinių atradimų, apraiškų ir specifinių bruožų, kurie galėtų ne tik praplėsti europinės kultūrinės sąmonės lygmenį, bet yra verti apibendrinto nagrinėjimo kaip nauja universalesnės meno savivokos galimybė.

Gauta 2003 11 05

Nuorodos

- ¹ R. Stephen, Moderne, *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* Barenreuter, Metzler, 1997, p. 393.
- ² K. Pahlen, Atonalität, Dodekafonie, Wiener-Schule, *Der grosse Geschichte der Musik*, List 1996. München, p. 601.
- ³ Jeronimas Kačinskas. *Langą į pasaulį praverus*, sudarė ir tekstus parengė Danutė Petruskaitė, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 58–63.
- ⁴ V. Bacevičius, Apie tautišką muziką, *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 9, p. 216.
- ⁵ V. Jakubėnas, Lietuvių muzikos plėtros perspektyvos, *Naujoji Romuva*, 1935 03 17.
- ⁶ V. Bacevičius, Dar apie tautišką muziką, Atsakymas į atsakymą V. Jakubėnui, *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 15–16, p. 370.
- ⁷ M. Janicka-Slysz, *Vytautas Bacevičius i jego idee muzyki kosmicznej*, Kraków: PWM, Akademia Muzyczna w Krakowie, 2001, p. 39.
- ⁸ Plačiau apie tai žr.: J. Landsbergytė, Modernizmo gūsis V. Bacevičiaus vargonų kūryboje, *Menotyra*, 2003, Nr. 1.
- ⁹ L. Polony, Program literacki i symbolika w twórczości symfonicznej Karłowicza, *Muzyka polska i modernizm*, Kraków: PWM, 1981, p. 153.
- ¹⁰ R. Kazlauskaitė, Šarūnas Nakas: pamokslininkas tarp barbarų, *Lietuvos muzikos link*, Vilnius: Lietuvos muzikos informacijos ir leidybos centras, 2003.

Jūratė Landsbergytė

SOME IDEOLOGICAL MANIFESTATIONS IN LITHUANIAN MODERNIST MUSIC

Summary

With modernism's emergence in the 1920s, there was considerable debate in Lithuania about the value, distinctiveness and prospects of Lithuanian music within the global context. Here the views of two Lithuanian modernist composers, Vladas Jakubėnas (1904–1976) and Vytautas Bacevičius (1905–1970), clashed: the first one brought to the fore the lag and lyricism of the periphery and contrasted the "rustic" national identity to the clamour of cosmopolitan cities, while the other placed more emphasis on dramatic tension; he viewed nationalism as spirituality and highlighted the universal nature of creation. Temporal tension would later become one of the most characteristic features of Lithuanian modernism. The universality of modernism reveals itself in Bacevičius' works created in exile as a connection of Lithuanianism with the world and with the music of cosmic spirit.

Meanwhile in Lithuania, under the shell of the compulsory soviet ideology, the images of the universal global structure which was gradually reproduced by modernism were forming. In Osvaldas Balakauskas (*1937) works they crystallize into an atonal system of harmonic scales. Bronius Kutavičius' (*1932) modernism allows to have a look at the beginnings, restoring the temporal process and ringing the bells of historicism. The role of the time as the pulse in a musical form assumes a totally different character: the time becomes a "clock", an object, mythology and the carrier of a new history. In contact with totalitarianism, art becomes the tension of destruction; this was later developed in avant-garde musical forms. The power of destruction and the negative meaning of the "field beyond time" are declared in the works of the conceptual avant-gardist Šarūnas Nakas (*1962), who overtly shoots sermons in his texts thus strangely realising the idea of the "national mission".

Lithuanian modernism of the late 20th century is characterized by the following features: "national mission" – openness towards the world, concern with history; dialectic balance of temporal cycles; "the psychology of insecurity" – the creative drive behind negative experience, energy from tension, and threat of destabilization, as well as the positivism of mysticism, vision and structures of the universe against the fatalistic abyss of time.